

Book Review

Emma Vikström

*Skapandet av den nya människan:
Eugenik och pedagogik i Ellen Keys
författarskap*

Örebro universitet (PhD diss.)

2021, 249 pp.

Föreställningar om kulturell degeneration, den ”sociala frågan”, upplevda hot från utlandet och befolkningskris ledde till en ökat intresse kring frågor om hur befolkningen kunde ”förbättras” kring förra sekelskiftet. Eugenik (fortsättningsvis synonymt med rasbiologi och rashygien) var en del av lösningen enligt politiker, forskare och intellektuella. Tanken var att med hjälp av vetenskap och medicinska ingrepp förädla/förbättra människan genom en aktiv och selektiv reproduktion. Eugeniken blev lösningen på en rad problem av mer samhällelig och social karaktär som var kopplade till frågor om exempelvis fattigdom och sjukdom. I sammanhanget brukar man tala om ”reform Eugenik”, något som tilltalade mer progressiva krafter dit Ellen Key (1849–1926) kan räknas.

Emma Vikströms avhandling *Skapandet av den nya människan: Eugenik och pedagogik i Ellen Keys författarskap* intresserar sig främst för förhållandet mellan eugenik och reformpedagogiska perspektiv. Det övergripande syftet med avhandlingen är att visa hur Key genom att sammanföra eugenik och pedagogik i sin idé- och kunskapsproduktion eftersträvade att skapa en ny typ av människa. Syftet besvaras genom att Vikström i avhandlingen arbetar med tre frågeställningar: Vilken innebörd

gav Key eugenik? Hur relaterade Key eugenik till pedagogik? Vad kännetecknade Keys idé- och kunskapsproduktion om eugenik och pedagogik? Som synes ligger alltså fokus på eugenik och pedagogik, inte pedagogik och eugenik.

Teoretiskt placerar sig Vikström i det relativt breda och expanderande fältet inom kunskaphistoria där kunskapens sociala konstruktion och cirkulation står i fokus. Det innebär bland annat att hur kunskap förändras när den cirkulerar mellan olika sammanhang analyseras. En utgångspunkt är att kunskap är rumsligt och materiellt förankrat vilket innebär att kunskapens kontextuella villkor och sammanhang är viktigt att beakta i analysen. I förlängningen innebär det att frågor om makt, samspel mellan olika aktörer och institutioner, men också hur kunskap uppstår, förhandlas och accepteras blir relevant att studera. För Vikströms del är det ett omfattande kontextuellt sammanhang som analyseras, då tiden 1880–1926 är den kronologiska avgränsningen.

Det material som används är framförallt texter publicerade av Key, så som tidskriftsartiklar, inlägg i dagspress, recensioner, brevväxlingar med framstående eugeniker och böcker. I en mening är det ett relativt omfattande material som möjliggör en fördjupad förståelse för Keys perspektiv på eugenik och pedagogik. Samtidigt är det i relation till ambitionen att kontextualisera och förstå Keys idéer i förhållande till en historisk kontext ett något begränsat material. Framförallt hade ytterligare pedagogiskt material varit relevant att lyfta in, som exempelvis annan samtida pedagogisk kunskapsproduktion. Även

om Key var tidigt ute med att föra samman eugenik och pedagogik fanns det i början av 1900-talet också andra sammanhang där pedagoger närmade sig dessa frågor.

Tidigare forskning och bakgrund

I avhandlingen introduceras ett intressant – för många svenska forskare nog nytt – och i huvudsak internationellt forskningsfält där kopplingen mellan eugenik och progressiv pedagogik studeras. Framförallt kan här nämnas Thomas Fallace studie om progressivism och eugenik. Även om flertalet progressiva pedagoger inte hade en uttalad rasistisk agenda kom vissa perspektiv och antaganden att få en tydlig etnocentrisk prägel hos dess företrädare. Exempelvis anammades den så kallade rekapitulationsteorin av progressiva pedagoger. Tanken var här att ”folkslag” befann sig på olika kulturella ”utvecklingsnivåer”, där den vita västerländska kulturen sågs som mest utvecklad medan ”urbefolkningar” sågs som mindre civiliserade. Inom den barncentrerade pedagogiken överfördes dessa tankar på så sätt att barnet antogs befinna sig på ”vildens” nivå och därmed behövde fostras.

I de inledande kapitlen lyfter Vikström också fram hur flera framträdande pedagoger och psykologer som Maria Montessori, Stanley Hall och Edward Thorndike tog mer eller mindre intryck av eugeniska perspektiv. Nu är detta i och för sig välkänt i många sammanhang, inte minst har ju Thorndike ifrågasatts i USA den senaste tiden. Men Vikströms genomgång är en nödvändig påminnelse om behovet att också inkludera de mindre smickrande dimensionerna av pedagogikens historia i fältets historieskrivning.

Svenska studier finns där eugeniska perspektiv framförallt kopplas till frågor om mätning, intelligenstest, skolhygien och hanteringen av ”sinnesslöa”, vilka lyfts fram i avhandlingen. Det är numera väl belagt att reformister i Sverige kunde bejaka eugeniska perspektiv som en del av en radikal socialpolitik, inte minst har just behandlingen av ”sinnesslöa” analyserats. Det har också funnits en omfattande kritisk diskussion om hur olika institutioner, politiker och intellektuella kom att omfamna eugeniska perspektiv för det allmännas bästa, vilket fick förödande konsekvenser för enskilda individer. Inte minst har folkhemmets skuggsidor behandlats och utretts i forskning men också i statliga utredningar. Men frågor om skola, pedagogik och eugenik har med några få undantag inte närmare studerats.

Vikström är väl bevandrad i internationell och svensk forskning kring eugenik och pedagogik, hon använder den också aktivt i avhandlingen på ett utmärkt vis. Det innebär att Keys tankar på ett bra sätt begripliggörs. Exempelvis visas hur kontakten med den brittiska eugenikern Caleb Saleeby innebar ett ömsesidigt utbyte mellan Key och Saleeby. Saleebys verk översattes också till svenska och boken *Föräldraskap och raskultur* refererades i *Barnets århundrade*. Vikström kan sägas på ett föredömligt sätt genomgående föra en resonerande dialog med tidigare forskning i resultatpresentationen.

Resultat

I avhandling är ett av Vikströms intressen att försöka förstå vilka bevekelsegrunder Key hade för att bejaka eugeniska perspektiv. Som antyddes inledningsvis går det att se Keys omfamning av eugeniken som en del av

en samtida allmän samhällelig rörelse där frågor om "människorasens" degeneration och behovet av att förbättra samhället var aktuell: eugeniken blev ett verktyg för en evolutionistisk progressiv omgestaltning av människosläktet. Det innebar för Key att hon bland annat menade att gravt missbildade barns liv kunde släckas om det fanns smärtfria metoder för detta. Vidare borde vissa individer med skadliga ärftliga åkommor nekats föräldraskap, exempelvis gällde detta kriminella personer. Den grundläggande idén var här att skapa ett bra samhälle för kommande generationer.

Det var också en del av en allmän kristendomskritik där Key med flera betonade att människan/människosläktet kunde förbättras och utvecklas: människan var inte predisponerad en specifik utveckling. Antagandet var att en ny och bättre människa kunde skapas med hjälp av eugenik.

Noterbart är att Key var en person som spelade en internationell roll inom fältet eugenik, vilket Vikström visar genom analyser av brevväxlingar och texter i brittiska populärvetenskapliga uppslagsverk. Hennes begrepp erotoplastik fick exempelvis visst internationellt genomslag. Begreppet var en sammanslagning av erotik och plastik och syftade på betydelsen av att beakta kärlekens sinnlighet och formandet av specifika objekt. Tanken med detta var att betona kärlekens roll i samband med att frågan om reproduktion behandlades och diskuterades.

I Sverige var Key också synnerligen drivande gällande eugeniska spörsmål. Hon kom i många sammanhang att skriva om eugenik, inte minst i klassikern *Barnets århundrade*. Hon hade också kontakt med Herman Lundborg via brevkorrespondens och var även en

ivrig tillskyndare för inrättandet av ett statligt rasbiologiskt institut och skrev bland annat en uppmärksam text i *Dagens Nyheter* där hon påtalade behovet av ett svenskt rasbiologiskt institut.

I avhandlingen visar Vikström vidare hur eugenik och pedagogik kunde bli komplementära kunskapsområden. En grundläggande koppling var att kunskapsfälten hade som utgångspunkt att samhället kunde och borde förbättras och att det var möjligt att förädla människan och människosläktet. Vikström påtalar hur Key lyfter fram föreställningar om människans bildbarhet och utvecklingspotential. Men i det sammanhanget var det också viktigt att icke-önskvärda anlag (eller degenererande anlag) sorterades bort. I exempelvis *Barnets århundrade* skrev Key att kvinnor inte skulle välja män/partners som hade åkommor av olika slag, det skulle ju kunna leda till att dåliga gener överfördes till framtida generationer. Kvinnor gavs alltså i hög grad möjlighet att bli aktiva praktiska eugeniker via medvetet partnerval. Härmed kunde kvinnan bidra till människans förädling och gavs en viktig agens för släktens reproduktion.

Med undantag av vissa degenererade människor var alltså människan utvecklingsbar. Key pekar på hur pedagogiken kunde forma förvärvade egenskaper som var ärftliga, pedagogiken kunde alltså bidra till att stärka goda egenskaper. Men inte minst var kunskapen om eugeniken viktigt. Kunskap om eugenik borde spridas via en variant av sexualkunskap där såväl mer biologiska som kärleksetiska perspektiv rymdes, enligt Key.

Vikström framhåller bland annat här hur begreppet "generationernas helighet" var centralt för Key. Begrep-

pet syftar på att pedagogiska teorier ofta går bortom samtiden och riktar sig mot efterkommande generationer. De utopiska inslagen kan också länkas till Keys föreställningar om att människan kan förädlas och på lång sikt leda till en bättre och upplyst värld med en ny slags människor. Här finns en tydlig koppling till det eugeniska uppdraget att sortera bort individer som hindrade denna utveckling.

I avhandlingen lyfter Vikström också fram hur Key på andra vis kom att vilja förena pedagogik och eugenik via mer formella institutioner. Key önskade att det pedagogiska forskningsinstitutet *Institut Jean-Jacques Rousseau* i Geneve skulle bidra med kunskapsspridning om barnuppfostran på vetenskaplig grund. Exempel på kunskap som detta och liknande institut skulle kunna sprida rörde frågor om psykologiska aspekter av uppfostran, men också kunskap om eugenik.

I avhandlingen analyseras vad som kännetecknade Keys idé- och kunskapsproduktion kring eugenik och pedagogik. Vikström betonar att Key aktivt försökte undvika dikotomier av varierande slag. En sådan dualism hon ställde sig kritisk till var åtskillnaden mellan kropp och själ, vilket också kan ses som en del av en hennes kristendomskritik. Vidare påtalas att Key blev en slags popularisator av kunskap om pedagogik och eugenik. Hon skrev om dessa frågor inom en rad arenor, inte bara i böcker. Tidskrifter som *Verdandi*, *Idun* och *Dagny* innehöll bidrag från Key. Men hon höll också föredrag och gjorde skolbesök. Exempelvis besöktes Göteborgs högre samskola och radikala studentföreningar. I en mening kan hon ses som en kunskapsaktör som rörde sig mellan en rad olika institutioner

och arenor för att sprida kunskap, enligt Vikström.

Key var dock selektiv i sitt bruk av vetenskapliga perspektiv. Till exempel anammade hon inte föreställningar om mänsklighetens indelning i raser, vilket annars var legio hos bemärkta eugeniker. Hon kom också att ifrågasätta tidigare kunskap och ställa sig kritisk till vissa perspektiv som var accepterade av dåtidens vetenskapssamhälle. Exempelvis var hon skeptisk till Mendels ärftlighetslära, medan hon anammade en lamarckistisk hållning där utgångspunkten var att förvärvade anlag kunde överföras mellan generationer. Key var alltså inte en passiv mottagare av eugeniska perspektiv utan kom att revidera och justera perspektiv från framträdande eugeniker.

I summering

Vikströms avhandling är välskriven och hon ger också ett viktigt kunskapsstillskott kring en hittills i stort sett negligerad del av svensk utbildningshistoria, den om relationen mellan eugenik och pedagogik. Som Vikström visar har detta i och för sig berörts och delvis diskuterats i tidigare studier, men det har då knappast varit ett huvudsakligt kunskapsintresse. Ett bra exempel, som inte Vikström nämner, är studier av Sveriges första professor i pedagogik, Bertil Hammer. I biografiska studier noteras att han gjorde vissa rasbiologiska uttalanden, men det blir snarast ett undantag från den övriga vetenskapliga verksamheten (Kroksmark 1991). Vikström har snarare haft ett motsatt angreppssätt: hur kan man förstå att reforminriktade pedagoger kunde inspireras av eugeniska perspektiv? Hon gör heller inga försök att vare sig demonisera eller trivialisera Keys vurm för eugenik

och reformpedagogik. Snarare går hon på djupet med Keys idéer och föreställningar kring företeelsen. Hon värjer sig inte heller för att lyfta fram synpunkter som idag uppfattas som stötande, detta är alltså knappast en hagiografisk skildring av Key.

Av den fördjupning som Vikströms avhandling ger, följer också vissa begränsningar. Med sitt fokus på eugenik och pedagogik, följer att avhandlingen inte kan ge en bredare bild av relationen mellan pedagogik och eugenik. Exempelvis hade redan nämnda professor i pedagogik, Bertil Hammers, roll i att sprida kunskap om eugenik och pedagogik kunnat diskuteras. Här finns faktiskt också en direkt koppling till Key. I Hammers tidskrift *Svenskt arkiv för Pedagogik* finns exempel på att eugeniska perspektiv kom att anläggas. När tidskriften bytte namn till *Arkiv för psykologi och pedagogik* framkom i en slags programförklaring att en rad namnkunniga skribenter bjödits in som framtida skribenter. Här ingår B J:son Bergqvist som var det statsråd som såg till att ett rasbiologiskt institut inrättades, Bergqvist var också Skolöverstyrelsens första direktör. Även institutets första chef Herman Lundborg hade också enligt Hammer lovat att lämna bidrag till tidskriften. Men även Key var en tilltänkt skribent (Hammer 1922).

I dessa tidskrifter kom vidare bland annat Hammers första doktorand Georg Brandell att publicera artiklar där begrepp som ras och eugenik återkom. Även i andra tidskriftssammanhang kom också kunskap om eugenik att spridas tidigt 1920-tal. Med tanke på att teoretisk inspiration för avhandlingen har tagits bland annat i perspektiv som rör kunskapens sociala och kontextuella karaktär hade kopplingen

till samtida pedagogiska sammanhang kunnat fördjupas.

En reflektion jag själv gör efter att ha läst avhandlingen, är också att vi nu börjar få rätt god kunskap om kvinnliga progressiva skolintresserade reformister som vurmade för eugenik. Jämte Key är ju kunskapen om Alva Myrdals förhållande till eugeniken omfattande exempelvis. Men hur är det med kunskap om framträdande manliga pedagoger som Bertil Hammer och Georg Brandell som i olika sammanhang kom att förhålla sig till frågor om skola, pedagogik och eugenik? Här väcker verkligen Vikströms avhandling frågor som jag hoppas fortsatta studier kan besvara.

I avhandlingens avslutande del lyfts några förslag fram för problemområden som borde uppmärksammas mer. Ett av dessa är hur olika idéproducenter med intresse för eugenik och pedagogik stod i kontakt med varandra. Det är bara att instämna i det förslaget. Kopplingen mellan eugenik och pedagogik behöver beforskas mer. Vikströms bidrag är en viktig pusselbit, men som hon själv också visar finns mycket kvar att göra.

Referenser

- Hammer, Bertil. "Anmälan," *Arkiv för psykologi och pedagogik* 1, no.1 (1922).
- Krokmark, Thomas. *Pedagogikens vägar till dess första svenska professur*. Göteborg: Göteborg studies in educational sciences, 1991.

Johan Samuelsson
Karlstads universitet
johan.samuelsson@kau.se